

INSTAGRAM EN TAGS ALS HULP BIJ HET TERUGVINDEN VAN EETERFGOED MET BETREKKING TOT DE EERSTE WERELDOORLOG MET ALS VOORBEELD DE 'BOULE DE BERLIN'/'BERLIJNSE BOL'

Dominique J.B. VANPÉE

Lid van het Publicatiecomité van de Bladen voor Documentatie, Belgische Vereniging voor Documentatie (ABD-BVD)

- Een jeugdherinnering aan 'boule de Liège' als variant voor 'Berlijnse bol' is het begin van een zoektocht naar geschreven bronnen voor deze taalwijziging omwille van de Eerste Wereldbrand. De auteur vindt uiteindelijk in de nieuwe sociale media en met name Instagram een bewijs van het gekend gebruik van deze term door tags die gebruikt werden.
- Un souvenir d'enfance lié à la "boule de Liège" en tant que variante de la "boule de Berlin" marque le début d'une recherche de sources écrites expliquant ce changement de langue en raison du Premier Incendie mondial. L'auteur trouve finalement des preuves dans les nouveaux médias sociaux, et en particulier sur Instagram, de l'utilisation connue de ce terme au travers des balises utilisées.

"Ook de Boule de Berlin en het Pain à la Grecque bleven hun eigen naam behouden."

Brusselmans, Herman. *De geschiedenis van de Vlaamse letterkunde: van 12 mei 1136 tot 17 oktober 1984*. Dedalus, 1988, p. 38.

In het geschrevene

Ik herinner me uit mijn jeugd - in de jaren 1970-1980 - dat ik onder andere in de lokale bakkerijafdeling van een toenmalige warenhuisketen in Wavre (Nopri) een 'boule de Liège' kon kopen en dat ik daarmee een 'Berlijnse bol' kocht.¹ Ik leerde het in mijn streek die over de taalgrens heenliep van Waver naar Overijse toe als een waardig synoniem bij bakkers gebruiken om dit gebakje aan te duiden. Sommigen van hen begrepen het, anderen niet, ontdekte ik. Ze waren niet eerder door klanten ermee geconfronteerd of gebruikten de term zelf niet. Hij was hun niet eigen.

Later leerde ik dat men dacht dat toen J.F. Kennedy op 26 juni 1963 in West-Berlijn zei dat hij een 'Berlijner' was, hij per ongeluk zou verwezen hebben naar dit Berlijns gebak door het gebruik van 'ein' - een onterechte bewering: "*Ich bin ein Berliner!*"²

Nog veel later - recent dus - werd ik geconfronteerd - midden in het herdenken van de Eerste Wereldoorlog - in 2017 met het feit dat men aan de zee (het zeitje (de Westvlaming), Belgische kust - Côte belge (algemeen gebruik in jaren 1980), Vlaamse kust (recent in bepaalde Vlaamse middens)) destijds ze op het strand verkocht als 'boules de l'Yser' volgens *Knack* en *Le Vif* [*L'Express*].³

Mijn interesse was gewekt. Ik kende gelijkaardig gedrag waarbij men een bepaald gerecht van naam

veranderde omwille van een oorlogssituatie: 'freedom fries' in plaats van 'French fries', 'Liberty cabbage' voor 'Sauerkraut', 'hot dog' voor 'Frankfurter', ... en actie vroeg om reactie want tijdens de oorlog in Irak wilden sommigen in ons land daardoor af van 'filet américain' en 'sauce américaine'.⁴ Ik hoopte bronnen te vinden die mijn 'boule de Liège' boven water zouden kunnen brengen.

Ik ging dus op zoek in en naar de Luikse keuken. Vond van alle typisch Luikse recepten en eten opgesomd in bij voorbeeld *Petites mythologies liégeoises* (Luikse wafel, balletjes op Luikse wijze, Luikse salade, ...) maar aldaar geen verwijzing naar de 'boule de Liège', zelfs niet naar de 'boule de Liège'.⁵

Een andere piste was kijken naar de regionale keuken en daar hopen op synoniemen te stoten voor de 'boule de Berlin'. Zeker een autoriteit van destijds, Clément Gaston, kon ons van dienst zijn: "*Boules de Berlin. Ce dessert, un peu lourd, était autrefois en grande vogue dans les foires et les kermesses. On les vendait même sur les plages, où des marchands porteurs d'une chaufferette conservaient au chaud, ces sortes de beignets fourrés de crème pâtissière ou de confiture. Les boules de Berlin, qu'après la première guerre on baptisa "Boules de l'Yser", étaient en réalité les beignets hongrois appelés plus tard beignets viennois ou beignets de carnaval, bien connus en Autriche et en Allemagne, d'où probablement son nom de "Boules de Berlin". Ce dessert, si on peut lui donner ce nom, a une très grande ressemblance avec les croustillons, les beignets de foire appelés "olieballen"; la pâte est également levée, allégée à la levure et la différence consiste à ce que les boules sont plus grosses que les croustillons et qu'on les fourre de crème ou de confiture.*"⁶

Of kijken hoe de sector in zijn opleiding er wat rond meegaf. Tevergeefs.⁷ Of zouden de taalmensen er het nodige rond opgezocht hebben? Ging het misschien om een 'belgicisme'?: *"Boule de Berlin (une) : beignet viennois farci de crème pâtissière et saupoudré de sucre appelé en Belgique "impalpable " (en poudre pour les Français). Cette friandise d'origine hongroise fut appelée plus tard " beignet viennois " ou " beignet de carnaval ", puis " boules de Berlin " parce qu'elle était prisee en Allemagne et en Autriche. Après la guerre, vu le ressentiment antigermanique, elle change d'appellation et devint " boule de l'Yser ".*⁸

En hoe bestel je dat dan in Duitsland / Berlijn of bij onze tegenvoeters? Want journalisten durven wel eens in varia, faits divers, ... wat plegen met een historische invalshoek op eten: "(...) zo spreekt men daar niet van Berliner Bal maar gewoon van Pfannkuchen, wat pannenkoek betekent. Verder van de hoofdstad van Duitsland worden dat Krapfen of zelfs Puffen. (...) In Australië heten ze Kitchener buns om dezelfde reden. Lord Kitchener was de Britse minister van Oorlog van 1914 tot 1916, die besnorde man die op een beroemde affiche de lezer vingerwijzend "Wants You" toeroept."⁹

Ook de literatuur zou ons kunnen op het spoor brengen hebben. Een veelvuldig gebruik van 'boule de Berlin' in het werk van de gewezen bibliothecaris, nu schrijver, Herman Brusselmans vonden we terug. Maar geen verwijzing naar onze 'boule de Liège'.¹⁰

Op Instagram

Enige tijd terug werden we actief op *Instagram*. Toen we daar binnen het kader van 'erfgoed / patrimoine / heritage / Kulturerbe' een foto van een Berlijnse bol posten op 4 mei 2018 checkten we ook even of anderen hem niet als '#bouledeliège' of één van zijn varianten '#bouledeliège' '#bouledeliège' getagd hadden. We vonden twee positieve bewijzen van het bestaan van de term en één die totaal naar iets ander verwees binnen de Belgische context. In

Instagram en tags als hulp bij het terugvinden van eeterfgoed met betrekking tot de Eerste Wereldoorlog met als voorbeeld de 'boule de Berlin'/'Berlijnse bol'

ieder geval is dit al een beter resultaat dan dat wat we in de literatuur tot dan gevonden hadden. Duidelijk hierbij is dat via de tags immaterieel erfgoed - ook met betrekking tot WOI - gematerialiseerd wordt. En dus sociale media een aanvulling kunnen zijn voor wat we niet in de gewone papieren bronnen kunnen terugvinden.

Ontsluiting levert het pas op als men duidelijk maakt dat het om synoniemen gaat (denk thesaurus, etc.) zodat men binnen de tags op alle varianten en synoniemen kan gaan zoeken.¹¹

Men mag daarbij echter niet vergeten dat het gebruik voor een gebakje niet het enige is waarvoor men de term 'boule de Liège' gebruikt. In het argot, bij dieven, vissers, jagers en wetenschappers komt men de term tegen zelfs al in de achttiende eeuw en gaat het duidelijk niet om ons gebakje.¹²

Is het feit dat we dit vonden een gevolg van het transparante karakter van informatie en de sociale media dan horen we ons ook bewust te zijn van de kritiek van Byung-Chul Han hierop " informatie is een gepositieveerde, geoperationaliseerde taal. "¹³ Uit het voorgaande - het feit dat niet enkel het gebakje hiermee bedoeld wordt, blijkt echter dat de termen zich niet tot eenduidigheid binnen de gewone taal laten vormen.

Rest ons nog te bevestigen dat de oorspronkelijke naam 'boule de Berlin' jaren later nog steeds de meest voorkomende bij ons is. Bewijzen te over in de literatuur.¹⁴

Dominique J.B. Vanpée

Tommestraat 63

3040 Ottenburg (Huldenberg)

dominiquevanpee@gmail.com

November 2018

Noten

1. Wavre. Fermeture définitive pour le Nopri du centre ville. *Le Soir*, 2000-04-03, <https://www.lesoir.be/archive/recup/wavre-fermeture-definitive-pour-le-nopri-du-centre-vill_t-20000403-ZO11ZK.html>, bezocht op 2018-09-24.

2. Daum, Andreas W. *Kennedy in Berlin*. (Publications of the German Historical Institute). Cambridge University Press, 2008, 316p.

Ich bin ein Berliner. Op het net: *Wikipedia*, <https://nl.m.wikipedia.org/wiki/Ich_bin_ein_Berliner>, bezocht op 2018-09-24.

Het (bewerkt) geluidsfragment van de speech is terug te vinden in de archieven van de John F. Kennedy Library and Archives: <<https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/JFKWHA/1963/JFKWHA-200-001/JFKWHA-200-001>>.

3. Kimps, Lore. Het verhaal achter het zomericoon. Hoe komt de boule de Berlin toch op onze stranden terecht? *Knack Weekend*, 2017-07-06, op het net <<http://weekend.knack.be/lifestyle/culinaire/het-verhaal-achter-het-zomericoon-de-boule-de-berlin/article-normal-874847.html>>, bezocht op 2018-09-24.

Kimps, Lore ; Ca. L. (adaptation). Histoire d'une icône culinaire : la boule de Berlin. *Le Vif - Weekend*, 2017-07-11, op het net: <<http://weekend.levif.be/lifestyle/culinaire/histoire-d-une-icone-culinaire-la-boule-de-berlin/article-normal-691563.html>>, bezocht op 2018-09-24.

Er werden in 2010 nog steeds 'boules de Berlin' verkocht aan de kust door jobstudenten: Deschacht, Tom. Kustverhaal. 'Soms is het heel even doodgaan.' *Het Nieuwsblad*, 2010-07-23, <<https://www.nieuwsblad.be/cnt/vl2t603m>>, bezocht op 2018-09-30. Blijkbaar is het in 2017 al iets minder populair/frequent voorkomend, nostalgie keert even terug via de cursus van Erfgoed Kusterfgoed: Cursus Boules-de-Berlinverkopen in Blankenberge. Op het net: *Focus WTV*, <<https://www.focus-wtv.be/nieuws/cursus-boules-de-berlin-verkopen-blankenberge>>, bezocht op 2018-09-30. In 2015 verscheen Zwemmer Charlotte en Blablabla bvba (red.). *Zoet, zout en zand. Een recept voor een lekkere dag aan zee*. Erfgoedcel Kusterfgoed, 2015, op het net: <https://www.kusterfgoed.be/wp-content/uploads/2017/05/kalender-A5_LR-correct-depot.pdf>, bezocht op 2018-09-30.

4. Vanpée, Dominique. Frietkramen, frieten en aardappelen. *Ons heem*, p. 39, op het net: *Heemkunde Vlaanderen*, <https://www.heemkunde-vlaanderen.be/uploads/onsheem/pdf/OH03_2b.pdf>.

Dat dit zeker niet enkel een Westers gebeuren is bewijst het omturnen van de term 'Americano' voor een specifieke koffie in Rusland: "2016 Русияно: Rusiano – what Prime Minister Dmitry Medvedev thinks Americano coffee should be called in Russia and anywhere in the world except the U.S. Down with American-style coffee! Er, no, that should be: Up with American-style coffee, down with calling it American-style coffee." In: 25 Russian words for 25 years: part two. *The Moscow Times*, 2017-10-15, on the net: <<https://themoscowtimes.com/articles/25-russian-words-for-25-years-part-two-59260>>, bezocht op 2017-10-15.

5. Demoulin, Laurent; Klinkenberg, Jean-Marie ; Baetens, Jan (avant-propos) ; Parrondo, José (ill.). *Petites mythologies liégeoises*. Tétras lyre, p. 79-82 : *Une cuisine*, met daarin 'salade liégeoise' (of 'potée liégeoise'), 'boulets à la liégeoise', 'fricassée à la liégeoise', 'cailles à la liégeoise', 'rognons à la liégeoise', 'lapin à la liégeoise', 'sirop de Liège', 'un liégeois (boisson)', 'gaufre de Liège', 'bouquette liégeoise', 'boudin liégeois', 'croustillons liégeois', 'tartare de bœuf façon liégeoise', 'américan liégeois', 'café liégeois'...

Boschman, Éric; Dery, Nathalie. La boule de Berlin. In: Boschman, Éric; Dery, Nathalie; Laurent, Sven (photographies). *Le goût des Belges. La saga*. Éditions Racine, 2012, p. 204-205.

Inghelgram, Robert. *Gebak met geschiedenis: traditionele recepten*. Davidsfonds, 2009, p. 124-125.

We vonden wel veel materiaal rond de wissel 'café viennois' - 'café liégeois' die ook met de Eerste Wereldoorlog te maken heeft en reeds door anderen vaak behandeld werd. Enkele voorbeelden:

Carly, Michel; Lempereur, Jacqueline. *Parlez-vous belge? (Le jeu des mots)*. Éditions D'Orbestier, 2008, p. 39 : "Café liégeois (un) : dessert glacé servi dans un haut verre, qui porte le nom de la ville de Liège depuis qu'à l'issue du premier conflit mondial, il ne s'appelle plus café viennois. Quatre tasses de café noir sucré, de la crème fraîche, du sucre place, de la glace moka, des petits grains de café en chocolat composent ce délice."

Hénoumont, René. *Café liégeois*. Éditions du Rocher, 2002, p. 181.

Marnet, Pascal. *Le roman du café*. Éditions du Rocher, 2014, p. 95.

Of recent nog: van Ypersele, Laurence. *Le café liégeois. (La Belgique envahie 02)*. In: Kesteloot, Chantal; van Ypersele, Laurence (dir.) ; Meeüs, Catherine (relecture) ; Kalamos Communications (trad. des textes néerlandais). *Du café liégeois au soldat inconnu. La Belgique et la Grande Guerre*. Racine, 2018, p. 20-21.

Daarbij vergeten velen dat er reeds veel vroeger van 'Luikse koffie' sprake was: Hanot, Nicole. Le Café liégeois. Un souvenir et un délice culinaire. *Bulletin des musées de la Ville de Liège*, no. 29 (décembre 2014) [hors série : 1914-1918], p. 40 : "Dans les établissements parisiens, on servait alors un "café viennois". Or Vienne est la capitale de cet Empire austro-hongrois qui mène la guerre avec les Allemands. Un café "boche" donc? Presto, les restaurateurs le rebaptisent "café liégeois" sans se douter que le célèbre Café Procope aurait déjà servi du café liégeois, à Paris, à la fin du XVIIe siècle !" [Een doorverwijzing naar *La Semaine à Paris, journal illustré hebdomadaire paraissant le vendredi. Ce qui se verra, s'entendra, se fera à Paris du 27 juillet au 3 août 1828*, p. 11.]

Een ander probleem is tevens het feit dat tegenwoordig culinair niet meer hetzelfde afgedekt wordt als sommigen de begrippen 'café viennois' of 'café liégeois' gebruiken. De tijdsfactor is hierbij dus van belang. We halen hierbij enkele voorbeelden aan uit andere vakgebieden:

Uit de farmacie denken we hierbij bij voorbeeld aan het geneesmiddel Perdolan waar destijds altijd codeïne inzat en daarna nog enkel op voorschrift was indien met codeïne: Winkelmanns, Wim. Pijnstillers enkel op voorschrift. *Het Nieuwsblad*, 2001-08-14, op het net: <https://www.nieuwsblad.be/cnt/nbna14082001_001>, bezocht op 2018-09-28.

Maar ook voor de ontstopper *Cleanest* die dominee Andras Pandy gebruikte bij zijn moorden werd de formule daarna aangepast. We kunnen dus nog moeilijk van hetzelfde product spreken. Volgend artikel spreekt dan ook van een "ontstopper in versie jaren '80": Barbieux, Yves. Agnes. Ontstopper werkt sneller dan gedacht. *Het Nieuwsblad*, 2002-03-02, op het net: <https://www.nieuwsblad.be/cnt/nbnd02032002_004>, bezocht op 2018-09-30.

6. Clément, Gaston (réunies par) ; Van Damme, Daniel (préface) ; d'Ydewalle, Charles (introduc.). *Gastronomie et folklore. Choix de recettes régionales belges*. Éditions Le Sphinx, 1957, p. 89-90. We moeten wel met details optellen bij deze auteur daar hij bij voorbeeld voor de kaastaart van Waver / stoffé de Wavre pruimencompote opgeeft waar het bij onze zegspersonen tot nu toe enkel om appel of abrikoos als vulling ging. In het citaat gaat het om wat wij als 'oliebollen' kennen naar alle waarschijnlijkheid.
7. Bijvoorbeeld: Van Herp, Jan ; De Backer, Marc ; Van Frausum, Marcel ; Hellemans, Lieven ; De Schutter, Dirk. Berlijnse bollen. In: Van Herp, Jan ; De Backer, Marc ; Van Frausum, Marcel ; Hellemans, Lieven ; De Schutter, Dirk. *Brood- en banketbakkerij*. (Gastronomie). Kapellen: Pelckmans, 2003, p. 268.
8. Michel Carly, Michel ; Lempereur, Jacqueline. *Parlez-vous belge? (Le jeu des mots)*. Éditions D'Orbestier, 2008, p. 31.

de Grauwe, Luc. Een Gentsche specialiteit (in woord en zaak): lekkerkoeke en zijne mijnders. In: De Wauwe, Johan en Van Keymeulen, Jacob (red.). *Voor Magda. Artikelen voor Magda Devos bij haar afscheid van de Universiteit Gent*. Academia Press en Universiteit Gent - Vakgroep Nederlandse Taalkunde, 2010, p. 165-176 haalt zeer kort de 'boule de l'Yser' aan. Met een doorverwijzing naar: Lebouc, Georges. *Dictionnaire des belgicisms*. Racine, 2006, p. 150.

Van Renterghem, Evelien ; De Tier, Veronique ; Van Keymeulen, Jacques. *Variatie(s) op je bord! Dialect en jongerentaak voor eten en drinken*. Variaties vzw (Gent), 2007 levert net als bepaalde andere studies niets op.

Over het begrip 'viennoiserie' verscheen er wel werk:

Dal, Georgette ; Temple, Martine. Morphologie dérivationnelle et analyse sémantique des mots construits. Les voix de la référence ne sont pas impénétrables. In: Dressler, Wolfgang V. ; Prinzhorn, Martin and Rennison, John R. (eds.). *Advances in morphology*. (Trends in linguistics. Studies and monographs ; 97). Mouton de Gruyter, 1997.

Temple, Martine. I. Pour un traitement rendant compte de l'usage des mots analyse morpho-sémantique de viennoiserie. In: Temple, Martine. *Pour une sémantique des mots construits*. (Sens et structures). Presses universitaires du Septentrion, 1996.

9. Trachet, Nick. Culinair ontdekt: Berlijn. *Bruzz / Brussel Deze Week*, 2014-10-02, op het net: <<http://www.bruzz.be/nl/nieuws/culinair-ontdekt-berlijn>>, bezocht op 2018-09-10.
10. In volgende publicaties bij voorbeeld:

Brusselmans, Herman. *Heilige schrik*. Prometheus, 2011, "Hij hield halt en terwijl hij z'n vragende blik op mij liet rusten stak hij het overschot van de boule de berlin in één beweging in z'n opengesperde mond."

Brusselmans, Herman. *Achter een struik*. Prometheus, 2018, "Z'n bijnaam op school luidde dan ook Dikke Kroes, want hij vrat zich een ongeluk, om maar iets te noemen: zes beulingen, twee potten jam, en negen boules de Berlin per dag."

Ook andere schrijvers durven voor een wederkerend ingrediënt gaan in hun boeken. We denken hier bij voorbeeld aan de Grippenberger van Martin Beck in de boeken van Maj Sjöwall en Per Wahlöö. In een interview met Sjöwall hierover uitleg: <<https://www.hebban.nl/artikelen/interview-maj-sjowall-2>>

11. Hierbij de link: <<https://instagram.com/p/BiW0zCSDdPT/>>. Iemand uit de omgeving van Seneffe en een zekere Belgische Camille Jonart (*1997) kennen blijkbaar ook deze term. Een van de tags met accent gaat naar een foto die niet met een Berlijnse bol te maken heeft.
12. Het aanhalen van teksten waarin de term op deze manier voorkomt, zou ons te ver afleiden.
13. Byung-Chul Han ; Schuitemaker, Frank (vert.). *De transparante samenleving*. Van Gennep, 2012, p. 70.
14. Buiten Brusselmans halen ook andere Nederlandstalige en Franstalige auteurs het gebak als 'boule de Berlin' aan in o.a. hun romans:

Daems, Geertrui. *Het verdeelde huis*. Wereldbibliotheek, 2004, p. 32.

Lasters, Ruth. *Vlaggenbrief*. De Bezige Bij, 2014.

Laurysen, Stan. *Geen tijd voor tranen*. Thriller. Manteau ; Standaard uitgeverij ; Arendsoog, 2009 (oorspr. 2006).

Lenaert, Simone. *De onvervangbare*. De Geus, 2012.

Roobjee, Pjeroo. *De zomer van de neusbloedingen*. Roman. Em. Querido's uitgeverij, 2013.

Verbeke, Annelies. *Slaap!* De Geus, 2014.

de Oliveira, Élisabeth. *Dans la rue de Veronica*. Mon petit éditeur, 2015, p. 33.

Raucy, Claude. *Le berceau du diable : saga familiale*. Weyrich, 2011.

Draye, Greet. Bollen en boterkoeken. De vererfgoeding van twee Diksmuidse specialiteiten. In: *Volkskunde*, 2018 [in press]. Waarin een groot deel gaat over de boule de l'Yser / Berlijnse bol en de Diksmuidse IJzerbol die al enige tijd beschermd zou zijn. Zo terug te vinden op een lokale Diksmuidse website: DLD. *De Diksmuidse ijzerbol is beschermd*. e-Diksmuide, de hartslag van Diksmuide [online]<<http://www.ediksmuide.be/nieuws/nieuws/de-diksmuidse-ijzerbol-is-beschermd>>(bezocht op 19 november 2018).